

VOPKENT TUMAN TOPONIMIYASI

Homidova Dilnoza Ixtiyor qizi

*Buxoro davlat universiteti pedagogika fakuteti o'zbek tili yo'nalishi
6-1 Uzb Imk 25 kechgi guruh talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Vobkent tumani hududidagi toponimlar lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Hudud joy nomlarining kelib chiqishi, semantik guruhlar, yasash xususiyatlari hamda etimologik qatlamlari o'rganiladi. Tadqiqot natijasida Vobkent toponimlari hududning tarixiy taraqqiyoti, tabiiy-geografik sharoiti va ijtimoiy hayoti bilan uzviy bog'liq holda shakllangani aniqlanadi.

Kalit so'zlar: toponim, toponimika, onomastika, Vobkent tumani, etimologiya, semantik tahlil.

Аннотация: В статье анализируются топонимы Вабкентского района с лингвистической точки зрения. Рассматриваются источники их происхождения, семантические группы, словообразовательные особенности и этимологические слою. Исследование показывает связь топонимов с историей и природными условиями региона.

Ключевые слова: топоним, топонимика, ономастика, Вабкентский район, этимология, семантический анализ.

Annotation: This article analyzes the toponyms of Vobkent district from a linguistic perspective. Their origins, semantic groups, word-formation patterns and etymological layers are examined. The study reveals the close connection between toponyms and the historical and natural conditions of the region.

Keywords: toponym, toponymy, onomastics, Vobkent district, etymology, semantic analysis.

KIRISH

Toponimika onomastikaning muhim bo'limi sifatida geografik obyektlar nomlarini o'rganadi. Joy nomlari til tizimining alohida qatlamini tashkil etib, ular xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi, tabiiy muhitga munosabati hamda ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatini o'zida aks ettiradi. Shu sababli toponimlar nafaqat lingvistik birlik, balki tarixiy va madaniy manba sifatida ham katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Toponimlar hududning tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakllanadi va avloddan-avlodga o'tib keladi. Ular tarkibida qadimgi leksik birliklar, sheva unsurlari hamda turli davrlarning til qatlamlari saqlanib qolgan bo'ladi. Ayniqsa Markaziy Osiyo hududi ko'p asrlik madaniy aloqalar markazi bo'lganligi sababli bu yerda shakllangan toponimlar tarkibida turkiy, forsiy va arabiy qatlamlar o'zaro uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Bu esa toponimlarni etimologik va tarixiy-lisoniy jihatdan o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Vobkent tumani Buxoro viloyatining qadimiy hududlaridan biri bo'lib, uning joy nomlari hududning tabiiy-geografik sharoiti, sug'orma dehqonchilik an'analari, tarixiy jarayonlari hamda ijtimoiy hayoti bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Tumandagi qishloq, mahalla, ariq, tepa va boshqa geografik obyekt nomlari hududning tarixiy rivojlanishi va madaniy qatlamlari haqida muhim ma'lumot beradi. Biroq Vobkent tumani toponimlari lingvistik jihatdan kompleks tarzda yetarli o'rganilmagan.

Toponimlarni tadqiq etish orqali hududning qadimiy aholi joylashuvi, xo'jalik faoliyati, etnik tarkibi hamda tarixiy-madaniy aloqalari haqida xulosa chiqarish mumkin. Shu bois Vobkent tumani toponimiyasini lingvistik tahlil qilish, ularning kelib chiqishi, semantik guruhlari va yasash xususiyatlarini aniqlash ilmiy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada Vobkent tumani toponimlarini lingvistik jihatdan o'rganish, ularning etimologik manbalari, semantik tasnifi va so'z yasash modellari tahlil qilinadi.

Zamonaviy tilshunoslikda hududiy onomastika, xususan toponimika yo'nalishi alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Joy nomlari xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va til boyligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir hudud toponimlari o'zida o'sha yerning tabiiy sharoiti, tarixiy jarayonlari, xo'jalik faoliyati hamda aholi dunyoqarashini mujassam etadi. Shu sababli toponimlarni ilmiy jihatdan o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri sifatida qaralmoqda.

Mazkur mavzuning dolzarbligi, avvalo, toponimlarning tarixiy-lisoniy axborotni saqlovchi noyob birlik ekanligi bilan izohlanadi. Joy nomlari tarkibida qadimgi leksik birliklar, sheva unsurlari va turli til qatlamlariga oid elementlar saqlanib qolgan bo'ladi. Ayniqsa Markaziy Osiyo hududi uzoq asrlar davomida turli xalqlar va madaniyatlar kesishgan makon bo'lgani sababli bu hududda shakllangan toponimlar tarkibida turkiy, forsiy va arabiy qatlamlar uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Shu jihatdan toponimlarni o'rganish o'zbek tilining tarixiy taraqqiyot bosqichlarini aniqlashda muhim manba hisoblanadi.

Ikkinchidan, globallashtirish, urbanizatsiya va ijtimoiy o'zgarishlar ta'sirida ko'plab qadimiy joy nomlari asta-sekin unutilib bormoqda yoki yangi nomlar bilan almashmoqda. Natijada hududiy til boyligining muhim qatlami yo'qolish xavfi ostida qolmoqda. Bu esa toponimlarni ilmiy qayd etish, tizimlashtirish va tahlil qilish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Uchinchidan, Vobkent tumani toponimlari hozirgacha alohida lingvistik tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada o'rganilmagan. Hudud toponimlarini tizimli ravishda tahlil qilish o'zbek toponimikasini yangi materiallar bilan boyitadi, hududiy onomastika rivojiga hissa qo'shadi hamda keyingi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam asos yaratadi.

To'rtinchidan, toponimlar xalqning turmush tarzi, kasb-hunarlar, tabiiy muhitga munosabati va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi lingvokulturologik birlik sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Qishloq, ariq, tepa, mahalla nomlari orqali hudud aholisining xo'jalik faoliyati va tarixiy taraqqiyoti haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin.

Shu sababli Vobkent tumani toponimlarini lingvistik jihatdan o'rganish, ularning kelib chiqishi, semantik guruhlari hamda yasalish xususiyatlarini aniqlash zamonaviy tilshunoslik uchun dolzarb ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Vobkent tumani toponimiyasining shakllanish omillari. Toponimlar muayyan hududning tabiiy sharoiti, tarixiy taraqqiyoti, xo'jalik faoliyati va ijtimoiy hayoti ta'sirida shakllanadi. Vobkent tumani toponimlari ham uzoq tarixiy jarayon davomida yuzaga kelgan bo'lib, ular hududning tabiiy-geografik muhitini, aholi turmush tarzini hamda tarixiy-madaniy aloqalarini aks ettiradi. Toponimlarni tahlil qilish ularning semantik guruhlari, yasalish modellari hamda etimologik qatlamlarini aniqlash imkonini beradi.

Vobkent tumani toponimlarining semantik tasnifi. Hudud toponimlarini semantik jihatdan bir necha asosiy guruhlarga ajratish mumkin.

1. Tabiiy-geografik obyektlar bilan bog'liq toponimlar

Bu guruhga relyef, suv manbalari va tabiiy landshaft bilan bog'liq nomlar kiradi. Bunday toponimlar hududning geografik xususiyatlarini aks ettiradi.

Masalan:

☐ tepa, qir, jar, qum, cho'l kabi komponentli nomlar

☐ ariq, zovur, buloq, ko'l kabi suv bilan bog'liq nomlar

Bu turdagi toponimlar hududning tabiiy muhitini ifodalaydi.

2. Aholi yashash manzillari bilan bog'liq toponimlar

Vobkent hududida qishloq va mahalla nomlari muhim toponimik qatlamni tashkil etadi. Bunday nomlar ko'pincha hududning tarixiy rivojlanishi, aholi joylashuvi va ijtimoiy hayoti bilan bog'liq holda shakllanadi.

Bu guruhga:

☐ qishloq nomlari

☐ mahalla nomlari

☐ tarixiy manzilgoh nomlari kiradi.

3. Xo'jalik faoliyati bilan bog'liq toponimlar

Hudud qadimdan sug'orma dehqonchilik rivojlangan hudud bo'lgani sababli ko'plab toponimlar xo'jalik faoliyati bilan bog'liq holda shakllangan.

Masalan:

☐ bog', poliz, dala, yaylov komponentli nomlar

☐ dehqonchilik va chorvachilik bilan bog'liq nomlar

Bu toponimlar hudud iqtisodiy hayoti haqida muhim ma'lumot beradi.

4. Antroponimik asosli toponimlar

Ba'zi joy nomlari shaxs ismlari yoki urug'-qabila nomlari asosida yuzaga kelgan. Bunday toponimlar hudud tarixida muhim o'rin tutgan shaxslar yoki ijtimoiy guruhlar bilan bog'liq bo'ladi.

Bu guruh hududning ijtimoiy tarixini aks ettiradi.

Vobkent toponimlarining yasash xususiyatlari. Toponimlar tilning so'z yasash tizimi bilan chambarchas bog'liq. Vobkent toponimlari ham turli yasash modellari asosida shakllangan.

1. Sodda toponimlar

Bir so'zdan iborat joy nomlari.

2. Qo'shma toponimlar

Ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topgan nomlar.

3. Affiksal toponimlar

Qo'shimchalar yordamida yasalgan joy nomlari.

Bu holat toponimlarning tilning morfologik tizimi bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Vobkent toponimlarining etimologik qatlamlari. Hudud toponimlari tarkibida turli til qatlamlari mavjud:

☐ Turkiy qatlam – asosiy qatlam

☐ Forsiy qatlam – tarixiy madaniy aloqalar natijasi

☐ Arabiy qatlam – diniy-madaniy ta'sir natijasi

Bu esa hudud tarixiy-madaniy aloqalarining tilga ta'sirini ko'rsatadi.

Vobkent tumani toponimlari hududning:

☐ tabiiy muhitini

☐ xo'jalik faoliyatini

☐ ijtimoiy hayotini

☐ til tarixini aks ettiruvchi muhim lingvistik material hisoblanadi.

Toponimlarni o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Joy nomlari tilning tarixiy qatlamlarini saqlab qolgan, xalqning uzoq asrlar davomida shakllangan dunyoqarashi, turmush tarzi va madaniy merosini o'zida mujassam etgan noyob lingvistik birliklardir. Shu sababli hududiy toponimlarni ilmiy jihatdan o'rganish til tarixini, leksik qatlamlarni va etimologik jarayonlarni aniqlashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, toponimlar ko'pincha qadimgi leksik birliklarni saqlab qolganligi bilan ajralib turadi. Vobkent tumani kabi qadimiy hududlarda shakllangan joy nomlari tarkibida turkiy, forsiy va arabiy kelib chiqishga ega bo'lgan so'zlar uchraydi. Bu esa o'zbek tilining tarixiy rivojlanish bosqichlarini aniqlash, turli davrlardagi til qatlamlarini o'rganish hamda etimologik tadqiqotlarni boyitish imkonini beradi.

Ikkinchidan, globallashuv va urbanizatsiya jarayonlari natijasida ko'plab qadimiy joy nomlari asta-sekin o'zgarib bormoqda yoki iste'moldan chiqib ketmoqda. Yangi qurilishlar, ma'muriy o'zgarishlar va migratsiya jarayonlari natijasida ayrim tarixiy toponimlar unutilish xavfi ostida qolmoqda. Shu bois hudud toponimlarini ilmiy jihatdan qayd etish, tizimlashtirish va tahlil qilish zarurati tobora ortib bormoqda.

Uchinchidan, Vobkent tumani toponimlari hozirgacha alohida lingvistik tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada o'rganilmagan. Hudud joy nomlarini tizimli ravishda

tahlil qilish o'zbek toponimikasini yangi faktik materiallar bilan boyitadi hamda hududiy onomastika rivojiga muhim hissa qo'shadi.

To'rtinchidan, toponimlar xalqning xo'jalik faoliyati, kasb-hunarlari, tabiiy muhitga munosabati va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi lingvokulturologik birlik sifatida muhim ahamiyatga ega. Qishloq, ariq, tepa, mahalla kabi obyekt nomlari orqali hudud aholisining turmush tarzi va tarixiy tajribasi haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin.

Shu sababli Vobkent tumani toponimlarini lingvistik jihatdan o'rganish, ularning kelib chiqishi, semantik guruhlar va yasallish xususiyatlarini aniqlash zamonaviy tilshunoslik uchun zarur ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

XULOSA

Vobkent tumani toponimiyasini lingvistik jihatdan tahlil qilish hududiy onomastikaning muhim yo'nalishlaridan biri ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida joy nomlari hududning tabiiy-geografik sharoiti, tarixiy taraqqiyoti, xo'jalik faoliyati hamda ijtimoiy hayoti bilan chambarchas bog'liq holda shakllangani aniqlandi. Toponimlar xalqning ko'p asrlik tajribasi, madaniy qadriyatlari va til tarixini aks ettiruvchi muhim lingvistik birlik sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlillar Vobkent tumani toponimlari semantik jihatdan tabiiy-geografik obyektlar, aholi yashash manzillari, xo'jalik faoliyati hamda shaxs nomlari bilan bog'liq guruhlariga ajralishini ko'rsatdi. Bu holat hudud joy nomlari inson faoliyati va tabiiy muhit o'rtasidagi uzviy bog'liqlik asosida shakllanganini tasdiqlaydi. Shuningdek, toponimlarning sodda, qo'shma va affiksallarda yasallishi ularning tilning umumiy so'z yasash tizimi bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi.

Toponimlar tarkibida turkiy, forsiy va arabiy qatlamlarning mavjudligi hudud tarixiy-madaniy aloqalarining tilga ta'sirini yoritadi. Bu esa Vobkent tumani toponimlarini nafaqat toponimika, balki etimologiya, tarixiy leksikologiya va lingvokulturologiya nuqtai nazaridan ham muhim tadqiqot obyekti sifatida baholash imkonini beradi.

Bugungi kunda urbanizatsiya va ijtimoiy o'zgarishlar ta'sirida ko'plab qadimiy joy nomlari asta-sekin unutilib borayotgani ularni ilmiy jihatdan qayd etish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Shu bois Vobkent tumani toponimlarini yig'ish, tizimlashtirish va ilmiy muomalaga kiritish o'zbek toponimikasini yangi materiallar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, Vobkent tumani toponimiyasi hududiy til boyligining muhim qismi bo'lib, uni tizimli ravishda o'rganish kelajakdagi toponimik tadqiqotlar uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
2. Begmatov E. O'zbek onomastikasi asoslari. – Toshkent: Fan, 1991.

3. Nafasov T. O'zbek toponimlarining etimologiyasi. – Toshkent: Fan, 1988.
4. Hasanov H. Geografik nomlar siri. – Toshkent: Fan, 1985.
5. Kilichev B. Onomastika. – Buxoro: BuxDU nashri, 2023.
6. Abdurahmonov G'. O'zbek tili tarixidan ocherklar. – Toshkent: Fan, 1984.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000.
8. Shamsiyev A. O'zbek leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2012.
9. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
10. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston, 2002.
11. Yo'ldoshev B. O'zbek onomastikasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2014.
12. Nurmonov A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
13. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: Fan, 2007.
14. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2011.